

„Vnútorná emigrácia“ a občianske slobody a práva

(Dominik Tatarka a český disent)¹

MÁRIA BATOROVÁ (BRATISLAVA)

Úvod

V úvode do problematiky disentu je potrebné si uvedomiť, že:

1. problematika disentu² je veľmi komplikovaná a málo preskúmaná.

¹ Spracovaná problematika je súčasťou dlhodobého výskumného záujmu autorky tohto príspevku. Datuje sa od začiatku 80.rokov minulého storočia a je súčasťou súčasného výskumného projektu minimálne do roku 2012.

Paradoxy Pavla Straussa. Petrus: Bratislava 2006. Z toho najmä kap. VIII Vnútorná emigrácia ako produkt totalitných systémov.

² Pojem „dissent“ je jeden z najnepresnejších pojmov. Na jeho uvedenie sa podieľali podľa Z. Mlynára západní novinári a ľudia činní v opozícii, ktorí sami seba nevedeli presnejšie označiť, ako „inak zmýšľajúci“. Disidentstvo znamenalo prejaviť svoje názory verejne, „nežiť v lži“ (Solženicyn), žiť „život v pravde“ (Havel), „obranu vlastnej skutočnosti“ (Šimečka). V Československu súvisí s disentom otázka prirodzeného sveta, ktorý sa formuloval voči konformizmu reálneho socializmu. (M. Kusý). Túto otázku sformuloval J. Patočka ako filozofický problém, V. Bělohradský ako problém politický.

Otázka prirodzeného sveta tvorí podstatu všetkých diel D. Tatarku, je esenciou jeho rozprávania, ako prejav spontaneity jeho talentu sa výrazne stotožňuje s prúdmi moderny – expresionizmom a surrealizmom, neskôr akčným umením. Prirodzený svet a jeho výklad tvorí explicitnú súčasť Tatarkových úvah napr. v diele Navrávačky. INDEX Spoločnosť pro českou a slovenskou literaturu v zahraničí, Köln 1988

Pozri k tomu:

Mlynář, Z.: „Disidentství“ na politické mapě dneška. In: Svědectví, 15, 1980, č. 60, s. 660.

Bělohradský, V.: Přirozený svět jako politický problém. Eseje o člověku pozdní doby. Československý spisovatel: Praha 1991, s. 83

Patočka, J.: Přirozený svět jako filozofický problém. Československý spisovatel: Praha 1992, s. 9

Kusý, M.: Velký brat a Velká sestra. In: Kusý, M., Šimečka, M.: Velký brat

Skúma

sa čiastkovo v rôznych vedných disciplínach - v politológii, histórii, filozofii, literárnej histórii atd.,

2. v medzinárodných projektoch spravidla slovenská účasť absentuje. Azda preto, že Československo bol jeden štát. Z vlastnej skúsenosti viem, že ešte v roku 1996 pre Západ bolo „slovensko“ len gramatický sufix Čiech. Zvonka sa to môže zdať akceptovateľné, avšak pri bližšom pohľade zistíme evidentné rozdiely.

Československo treba vidieť v sústave východného a stredoeurópskeho bloku štátov, ktoré sa po druhej svetovej vojne mali vyvíjať cielene jednotne v opozícii voči Západu, pod hegemoniou ZSSR. Preto pri výskume často uniká skutočnosť, že vlny odporu proti totalitnej moci boli v polovici 60. rokov aj v samotnom ZSSR³, avšak každá z týchto krajín má okrem spoločných znakov aj vlastnú identitu, vlastnú tradíciu demokracie a kultúry, a teda vlastný vývin „iného“ myslenia a pohybu voči hegemonnej moci. Treba sa pokúsiť o zložitejšie než čierno-biele, teda všeobecné porovnanie. Každá komparácia je zložitý proces identifikácie javy pre-pájajúcich komponentov a identifikácie ich odlišností.⁴

a Veľká sestra. O strate skutočnosti v ideológii reálneho socializmu. Nadácia Milana Šimečku: Bratislava 2000, s. 95

Podrobne v štúdií Kmeť, N.: Disent. In: Slovensko a režim normalizácie. (Ed.: N. Kmeť a J. Marušiak), Ústav politických vied SAV, Vyd. Michala Vaška: Prešov (bez udania roku vydania)

³ Politika Sovietskeho zväzu sa po smrti Stalina 2x pokúšala o „odstalinizovanie“, raz na 20. zjazde KS v roku 1956, raz na 22. zjazde v roku 1961. Potom znova nastalo zatváranie do väzenia. V umení zohrali pilotnú funkciu v procese demokratizácie B. Pasternak a Vl. Vysockij a koncepcia „vzbury osobnosti“. Etablovanie samizdatu v 60. rokoch znamenalo necenzúrovanú platformu. Spomeňme „Kroniku bežiacich udalostí“ z r. 1968, založenie skupín „Iniciatívy“ z r. 1969, to boli prvé programové vystúpenia vo východnom bloku za ľudské práva.

⁴ Poľsko- v roku 1956 boli pokusy o reformu, ktoré rýchlo skončili. Vláda však musela rešpektovať katolícku cirkev, do nej sa aj uchýlili intelektuáli. V r. 1970 Gdansk a Gdingen- štrajk robotníkov, 1980 založené sociálne a robotnícke hnutie Solidarność. Národ sa organizoval do spoločenstva aj voľbou K. Wojtyly za pápeža. Poliaci boli vo svojej ťažkej histórii cvičení vo vytrvalosti, v 2. svetovej vojne zorganizovali podzmnú štátnu štruktúru. 1981 sa vyhli komunistickej vláde a išli vlastnou cestou.

Maďarsko- opozičné myslenie baziruje na skúsenosti z r. 1956. János Kádár sa usiloval odpolitizovať a ekonomicky reformovať štát. Intelektuáli- žiaci G. Lukácsa otvorili teoretické debaty o súčasnom socializme. Súčasne pôsobili

Už v zárodkoch nových formácií, ktoré vznikajú po vojnoch zmluvami a upevňujú sa štátnymi mechanizmami zákonov a štátnou mocou, sú prítomné všetky antagonizmy. Zjednocuje ich aspoň na čas rezistencia proti hegemonnej moci. Dlhodobejšie názorové zjednotenia alternatívnych zoskupení závisia potom od schopnosti strategicky a aj filozoficky, teda poučene, a najmä nadosobne myslieť a uvažovať spoločne o ďalších perspektívach.

V českých krajinách aj na Slovensku to bola koncepcia A. Dubčeka - „socializmu s ľudskou tvárou“ - inšpirovaná pohybmi v intelektuálnych a umeleckých kruhoch ako i medzi „robotníkmi“, ktorú vytvorili 50. roky - politické procesy, gulagy, združstevňovanie, zrušenie reholí atď. Už v prípravnej fáze 60. rokov je potrebné zistiť paralely a rozlíšenia vývoja v Čechách a na Slovensku.⁵

Maďarskí disidenti, využívali ekonomické výhody a v 80. rokoch dosiahli dialóg s reformným krídlom moci.

DDR- v 61. roku, keď už všade nastal proces uvoľnenia, postavili v NDR Berlínsky múr. Skupiny odporu sa formovali od polovice 70. rokov z cirkevných a kultúrnych kruhov. Išlo o mierové a ekologické iniciatívy, odzbrojenie a ochranu prírody. Vyhostenie Wolfa Biermanna (1976). Galérie, edície a noviny mimo oficiálnej scény. Ľudské práva prišli na program až pred prevratom.

⁵ K tejto otázke je už pomerne bohatá literatúra v oblasti histórie a spracovania jednotlivých častí odporu (katolícky disent, alternatívne výtvarné umenie). Pozri k tomu:

Lipták, E.: Slovensko v 20. storočí. Kalligram, Bratislava 1998, (pôvodne 1968)

Rychlík, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vzt'ahy 1945-1992. Academic Elektronik Press Bratislava a ústav T. G. Masaryka Praha, 1998

Courtois, S., Werth, N., Panné, J.-L., Paczkowski, A., Bartošek, K., Margolin, J.-L.: Čierna kniha komunizmu. Zločiny, Teror, Represálie. Vyd. AGORA, 1999

Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989. Personifikácia politického vývoja. Ed. J. Pešek. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2003

Kaplan, K.: Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956. Brno: Barrister a Principal, 2005

Tenže: Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956-1968. Společnost a moc. Společnost pro odbornou literaturu- Barrister a Principal, 2008

Pešek, J.- Letz, R.: Štruktúry moci na Slovensku 1948: 1989 Ústav politických vied SAV Bratislava, Vyd. M. Vaška, Prešov 2004

Petřivý, T.: Hra o všetko. Knižná edícia časopisu Fragment. Bratislava 2005

Dominik Tatarka a jeho vývin k disidentstvu

Pokúsime sa v následnej analýze vidieť historický vývin cez osud jednej osobnosti a opačne túto výraznú osobnosť odkryť v historicko-spoločenskom a politickom vývine. Pôjde o náročný postup, v ktorom sa zdanlivo objektívne skutočnosti prepoja so subjektívnymi. Práve takto však vystúpia kontúry oboch procesov objektívneho a subjektívneho oveľa plastickejšie.

Slovensko malo svoje historické vývinové peripetie odlišné od Čiech. Ak ostaneme v polovici 20. storočia, malo minimálne za sebou ďalšiu vývinovú diskrepanciu v podobe prvej Slovenskej republiky a SNP, obdobie veľmi sporné, kontroverzné, jednoznačne však čas čiastočne politickej a kultúrnej „emancipácie“ (L. Novomeský, 1945)⁶ i vzácnjej sebareflexie a katarzie v podobe odboja proti fašizmu. Práve v čase tohto živého sporu o identitu a demokraciu vstúpil D. Tatarka do slovenského verejného života a jeho debut V úzkosti hľadnia explicitne vyjadruje tak jeho osobný, ako i celospoločenský pocit a životnú situáciu celej slovenskej society. Po ukončení štúdia na KU v Prahe (slovenčina, čeština, francúzština) v roku 1934-1938 dostáva štipendium na Sorbonnu v Paríži.

Po návrate učí krátko na gymnáziu v Žiline a od roku 1941 v Martine až po aktívne zapojenie sa do SNP v roku 1944. Medzitým je literárne činný. V roku 1943 roku publikuje protivojnovú novelu Pach v SP, ktorá bola spolu s novelou M. Figulí Olovený vták ojedinelým protestom proti vládnemu trendu a povinnosti vlasteneckej tvorby. Tieto dve novely sa vyní-

Slovensko a režim normalizácie. (Ed.: N. Kmeť a J. Marušiak), Ústav politických vied SAV, Vyd. Michala Vaška: Prešov (bez udania roku vydania)

Triedni nepriatelia I, II. Svedectvá o brutalite komunistického režimu. Ed. R. Dobiáš. Vydavateľstvo M. Vaška, Prešov 2005, 2007

Lesňák, R.: Listy z podzemia. Kresťanské samizdaty 1945 – 1989. Súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945- 1989. Vydavateľstvo ÚSPO Peter Smolík Bratislava 1998.

Mikloško, F.: .

Strauss, T.: Utajená korešpondencia. Kalligram. Bratislava 1999

Bátorová, A.: Aktionskunst in der Slowakei. Aktionen von Alex Mlynárčik, LIT Verlag, Münster 2009, S. 36-62

⁶ „Nazdávame sa, že konečne už i pre nás nastal čas, keď pri úvahách o slovenskej škole, slovenskom divadle a slovenskej kultúre budeme môcť položiť dôraz na školu, divadlo, a kultúru a viacej ako o formálny národný charakter týchto inštitúcií a pojmov budeme sa môcť boriť o ich úroveň a vnútorný obsah, nakoľko ich slovenská povaha je už raz navždy zabezpečená.“ Novomeský, L.: Na okraj našej kultúrnej politiky. Nové slovo, 15. júna 1945

majú i v rámci slobodnej stratégie literárnych periodík *Elánu*, *Tvorby* a *Slovenských pohľadov* vo svojom čase.⁷ Tatarka sa zúčastnil aktívne SNP a zo zážitkov vo Francúzsku 40. rokov napísal *Prútené kreslá* (vydané až v roku 1963) a *Pannu zázračnicu* (1944), v ktorých je zachytené jeho estetické vyhraňovanie sa a *Farskú republiku* (1948), v ktorej je explicitný jeho politický postoj.

Tatarkov impulzívny intelekt stratil postupne, no v pomerne krátkom čase, onú počítačnú „úzkosť hľadania“ a s prvým gestom odvahy sa vrhol do víru názorov konjunkturálne, ale často aj proti prúdu.

Po skončení druhej svetovej vojny jeho cesta ako povstalec prirodzene viedla do ľavého politického prúdu. Komplikované, intelektuálne a hodnotovo padlé 50. roky s fyzickými a duchovnými čistkami na pôde zjazdov KS a po nich v kultúrnej oblasti na zjazdoch spisovateľov v Budmericiach, ktoré sa zneužívali na vyrovnávanie si účtov a likvidáciu, tento čas zlyhávania charakterov, ktorý sa teraz spätne ospravedlňuje ako čas čistého presvedčenia (aktuálne povedzme v sporoch o M. Kunderu), je aj pre Tatarku časom diskvalifikácie: Pravda publikovala reakcie verejnosti na proces so Slánskym a i. Sú tu aj príspevky Andreja Bagara, Ladislava Mňačku a Dominika Tatarku z 26. a 27. novembra 1952. Dominik Tatarka 26.11.1952 napísal: „Ešte sa hrozíme, lebo sme sa ešte nenaučili nezmieriteľne, nesmierne týchto zlosynov nenávidieť primerane ich zlotrilosti. To preto, že sme sa nenaučili nezmieriteľne nenávidieť i v sebe, vo svojom myslení a konaní, čo nasiala táto banda. Ale naučíme sa to!“

Presvedčenie o správnosti komunistickej idey, či momentálny existenčný strach a duševné vydieranie surovými politickými čistkami mohli priviesť intelektuálov k podobným zlyhaniam. V opačnom prípade by sa bol musel Tatarka vytrátiť z verejnej scény, a to sa mu pri jeho exhibičnej povahe nechcelo. Avšak so skúsenosťou demokracie v kultúre prvej ČSR a materiálnej konjunktúry v kultúre v období Slovenskej republiky sa nechcelo ani ostatným spisovateľom ešte upustiť od získaných pozícií na demokratickej platforme. Následkom toho ešte koncom 40. rokov, na Zjazde národnej kultúry v Prahe 10. 4. 1948, sformulovali Manifest so-

⁷ Analýza novely *Pach* bola autorkou tohto príspevku prednesená v Umenovednom ústave SAV na konferencii *Vojna v umení umenie vo vojne* 26. 5. 1988. Bolo to po prvýkrát, keď sa Tatarkovo meno vyslovilo po 20 rokoch na verejnom fóre. Zborník vyšiel v *Umenovednom ústave SAV* v Bratislave 1989. Príspevok k Tatarkovi s. 121- 132

K situácii v kultúre Slovenskej republiky 1939- 1945 pozri: Bátorová, M.: *Roky úzkosti a vzopätia*. Bratislav: Causa editio 1992

cialistického humanizmu (M. Bakoš), ktorý však napriek tomu, že bol verejne prednesený, zostavovatelia zjazdového zborníka zamlčali a nepublikovali.⁸ Aj táto skutočnosť bola predzvesťou manipulácií v totalitnej kultúre 50. rokov.

Politické čistky sa nekonali len v oblasti kultúry, ale na ploche celého verejného života, kde sa postupne usídlil strach z perzekúcií. Slovensko ako silno a prevažne katolícka a protestantská, teda nábožensky vyhranená krajina bola podobne ako Poľsko pod špeciálnym dohľadom ideológov.

Po „barbarskej noci“ (1950), keď boli zrušené rehole a kláštory a duchovní väznení, ako človek vychovaný v silno katolíckej rodine začína Tarkata uvažovať o type moci, ešte vydáva konjunkturálne diela Prvý a druhý úder (1950), Radostník a Družné letá (obe v roku 1954), ale už tajne píše prvé dielo odporu Démon súhlasu (1956), ktoré môže vydať až po Stalinovej smrti.

Šesťdesiate roky ho takto prijímajú ako výraznú osobnosť procesu odhaľovania mechanizmov moci. Tarkatova cesta je na Slovensku podobná, ako je cesta „konjunkturálneho rytiera literatúry“ Pavla Kohouta, čo sa týka náboženského cítenia aj Jiřího Grušu v Čechách.⁹

Tarkata je plodný prozaik. Ako šéfredaktor výtvarnej redakcie Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry (1953-1963) a dramaturg Čs. štátneho filmu v Bratislave má všetky podmienky na vydávanie svojich diel. Postupne vychádzajú reportáže Človek na cestách (1957), Rozhovory bez konca (1959), Prútené kreslá (1963) a realizujú sa filmové scenáre Priehrada (ešte z r. 1950) a Panna zázračnica (1966).

⁸ Pozri k tomu: Drug, Š.: Premeny umeleckého života po roku 1948. In: Umenie v službách totality. 1948-1956. Bratislava ÚSL SAV 2001, s. 17- 38

Bakoš, V.: Manifest humanizmu. (K zápasu slovenských intelektuálov za autonómnosť tvorby a kultúrnu kontinuitu na prahu nástupu komunistickej totality). Ibid. s. 95- 106

⁹ Pavel Kohout, 21 ročný, pôsobí ako kultúrny atašé v Moskve, po návrate urobí závažnú kariéru ako šéfredaktor satirického týždenníka, vydáva dve zbierky básní a v 54. roku sa po smrti Stalina začína obrodny proces v Čechách práve diskusiou o básnickej tvorbe Pavla Kohouta, ktorou sa stal idolom svojej generácie. Napíše divadelnú hru Septembrové noci, v ktorej je už kritika politickej demagógie a obhajoba dezercie mladého dôstojníka. Hra sa uvádza rok predtým, ako Chruščov na zjazde KS ZSSR prezentuje zločiny Stalina. Kohout je znova na vrchole. Serke, J.: Die verbanten Dichter. Albrecht Knaus Verlag, Hamburg, 1982, s. 99 a n.

Oficiálna kultúra versus „alternatívna kultúra“

Alternatívnu kultúru vytvorila vôľa k slobode a dobrovoľná voľba umelcov radšej byť v subštandardnom občianskom postavení v spoločnosti a v roli druhoradého umelca, ako slúžiť svojim umením ideológii.

Oficiálnu kultúru naproti tomu vytvorila politická moc¹⁰, považujúca umenie za významného pomocníka pri manipuláciách s vedomím občanov. Išlo o nadiktovanú predstavu služby umenia spoločenskopolitickej požiadavke.

¹⁰ O fenoméne moci pozri kapitolu Macht ohne Gewalt v knihe Reemtsma, Jan, Philipp: *Vertrauen und Gewalt. Versuch über eine besondere Konstellation der Moderne*. Hamburg: Hamburger Edition HIS Verlagsges, 2008, s. 142 a n. Reemtsma sa vyrovnáva s rozličnými filozofickými pojednaniami a chápaním slova „moc“ podľa H. Arendtovej v dielach *Elemente und Ursprünge totalitärer Herrschaft*, Fr. a Main 1958, *Macht und Gewalt*, München 1970, ale i novšími prácami ako Claessens, D.: *Macht und Herrschaft, soziale Zwänge und Gewalt*. In: Hermann Krote/ Bernhard Schäfers (Hg.), *Einführung in Hauptbegriffe der Soziologie*, Opladen 2000, S. 159- 170 a i.

Špecifikum českého odporu proti moci (podľa V. Havla *Moc bezmocných*) bolo zdôrazňovanie etických a duchovných princípov, „života v pravde“: „Akční rádius této zvláštní moci nelze evidovat počtem stoupenců, voličů či vojáků, protože se rozprostírá v „páté koloně“ společenského vědomí, skrytých intencí života, potlačené touhy člověka po vlastní důstojnosti a naplnění elementárních práv, jeho skutečných sociálních a politických zájmů. Jde tedy o moc, která netkví v síle tak či onak ohraničené sociální či politické skupiny, ale především v síle potenciálu ukrytého v *celé společnosti*, včetně všech jejích mocenských struktur. Tato moc se neopírá o žádné vlastní vojáky, ale takřka říká o „vojáky svého nepřítele“, totiž o všechny, kdo žijí ve lži a kdykoliv mohou – aspoň teoreticky-být zasaženi silou pravdy (-). Je to jakási bakteriologická zbraň, kterou může – když k tomu dozrají podmínky- jediný civilista odzbrojit celou divizi.“ Havel, V.: *Moc bezmocných*. Edice Archy sv. 2, Praha 1990, s. 20.

Exceletné prerozmýšľané, filozofické, ale tiež aforisticky briskné a skratkovité texty má k danej žitej skutočnosti Jiří Gruša: „Disent, který vyšel z psaného slova, věřil právem v moc písma. Jí připisoval svou naději na úspěch („moc bez-mocných“ = moc písčích). Tento úspěch se však ve své politické podobě dostavil nejenom jako již zmíněný důsledek dešifrování žvástu, ale i jako výkon médií. Písmo se tak „stalo tělem“, získalo politickou pádnost. Téměř úplná nepřítomnost disidentských obličejů na obrazkách venku a jejich naprostá absence doma před magickým rokem 1989 působily dokonce na posílení imaginace. Vyvolávaly jistou „tajuplnost“ a z ní pak rostla prakticko-politická očekávání. Literární dissent (-) (napriek médiám-pozn. MB), dál, jakoby nepo-

Za reálny podnet k 60. rokom uvoľnenia v kultúre a umení smerom k názorovej mnohorakosti v kritike a umeleckej mnohotvárnosti tvorby, ako i informovanosti zo sféry myslenia a umenia západného sveta, možno považovať XX. zjazd KSSS v Moskve začiatkom roka 1956. Na Slovensku Okrem Tatarkovho Démona súhlasu v tom istom čase prelomové boli debuty M. Rúfusa *Až dozrieme* (1956) a M. Válka *Dotyky* (1959), pôsobenie skupiny Konkrétistov a výtvarníkov Skupiny Mikuláša Galandu. Techniky textovej a fotografickej montáže, ako i včlenenie prirodzeného sveta vecí do tvorby, spájajú poéziu s výtvarným umením. Nádeje na slobodu prejavu, najmä v umení, ale i v ostatných oblastiach života boli veľké, avšak moc v rukách politikov a štátnych orgánov, ktorí nechceli stratiť vplyv, neustávala. Komunistická strana ako ideologický orgán držala cez dobre organizovanú techniku politickej moci centrálnu kontrolu nad postupujúcou názorovou diferenciaciou. Na rozdiel od povojnovej viery a nadšenia výstavby socializmu začína obdobie vnútornej cenzúry a schizofrénie, v ktorom sú slovenskí intelektuáli v priebehu histórie pod tlakom hegemonov a domácich justičných vrážd z 50. rokov priam školení. Je to už takmer ich prirodzený stav: písať jedno a myslieť iné, ba vedieť čítať medzi riadkami.¹¹ V praxi to znamenalo, že panovala akási tichá dohoda medzi redaktormi a autormi: stačilo, ak autor na úvod zacitoval materiály zjazdu, potom mohol už napísať, čo chcel. Netransparentnosť a „otvorené zadné dvierka“ pre prípad záchrany a úniku, možnosť kamufláže, ktorá sa vyvinula na stupeň hry či „národného intelektuálneho športu“, táto šibal-

zorován psal texty u stolu a besedoval s kamarády o jejich kvalitě. Z tohto pocitu pohodlí ponožek a domácích kalhot se zdála autenticita důležitější než role. Ale být viděn znamená vždycky: být oblékán do kostýmu.“

Život v pravdě a život pravdy. In: *Šťastný bezdomovec*. Barrister-Principal: Brno 2003, s. 124

¹¹ Šéfredaktor časopisu *Elán* Ján Smrek pomerne otvorene a zjavne „režiroval“ časopis v období Slovenskej republiky, takže sa stal platformou prípravy odporu proti nemeckej ideológii ale aj proti domácej politickej manipulácii. Treba podotknúť, že takáto odvážna réžia bola v tomto období tolerovaná.

Pozri k tomu podrobne: Bátorová, M.: *Roky úzkosti a vzopätia*. Bratislava: Causa editio 1992

Neskôr písomné kryptoprejavu boli nepriameho- kamuflujúceho rázu. Pozri k tomu:

Lipták, E.: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram 2000. (pôvodne 1968)

Kováč, L.: *Prírodopis komunizmu. Anatómia jednej utópie*. Bratislava: Kalligram 2007

ská kriptománia vytvárala síce navonok dojem hrdinstva, správnych kritérií a informovanosti, na druhej strane vytvorila akúsi dodnes platnú zónu stredného prúdu, „slušného“ a „korektného“ vyjadrenia/nevyjadrenia názorov, z ktorých každý môže interpretovať, čo sa mu páči. Najhoršia podoba tejto slovenskej intelektuálnej „otvorenosti“ bola „otvorenosť“ politika, ktorý bol zároveň spisovateľom a zároveň si držal pozíciu v najvyšších orgánoch politickej moci. Bol teda chránený, a z tejto pozície „otvorený“. Takúto zvrátenosť si pestoval povedzme V. Mináč.

Tieto nízke, i keď účelné praktiky verejnej komunikácie sa vytvorili v dvoch totalitách 20. storočia. Dodnes trvá zakuklenosť a netransparentnosť v slovenských médiách podmienená strachom zo sankcií.

Na Slovensku, ale aj v rámci Československa tvorí medzník rok 1963. Bol rokom nástupu Alexandra Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS. Politický tlak povolil a začali sa rehabilitácie odsúdených v 50. rokoch. Zjazd československých spisovateľov (27. – 29. 6. 1967) v Prahe sľuboval návrat k slobodnej tvorbe, ktorá sa realizovala najmä v sieti tzv. paralelnej, „alternatívnej“ kultúry, teda v skupinách umelcov, ktorí sa tajne formovali už koncom 50. rokov a teraz naplno rozvinuli snahy vymaniť kultúru a umeleckú tvorbu spod centrálneho tlaku politickej moci.

Reálne však predsa spolu s umeleckými výkonmi–dielami umelcov a zdanlivo otvárajúcimi sa možnosťami slobodnej tvorby sa vytvorila spoločensko- kultúrna situácia, v ktorej sa načrtnutá situácia kultúrneho života tzv. „šesťdesiatych“, t. j. rokov 1963–1970, javila ako slobodná. Umelci a teoretici sa často zúčastňovali na kongresoch v západných krajinách, Slovensko navštívili mnohí západní intelektuáli, (pars pro toto možno spomenúť návštevu J. P. Sartra a Simon de Beauvoir, T. Adorna a i.), s ktorými sa usporadúvali diskusie.

V slovenskom disente, politickom i umeleckom išlo však stále popri úsiliach o slobodný umelecký prejav i o národnostnú otázku, ktorú Slováci považovali za nedoriešenú.

IV. zjazd československých spisovateľov (27. – 29. 6. 1967) poukázal na zásadný rozdiel medzi Slovákmi a Čechami. Slovenskí spisovatelia vraj neboli informovaní, hoci v ústredných orgánoch Svazu čs. spisovateľů pôsobil vtedy Juraj Špitzer. Zjazd bol sledovaný delegáciou ÚV KSČ, vedenou jej tajomníkom J. Hendrychom, za slovenský ÚV sa zúčastnil V. Biľak. Českí spisovatelia, menovite L. Vaculík, M. Kundera, P. Kohout, E. Goldstücker, A. J. Liehm a V. Havel vystúpili otvorene proti diktatúre Novotného vlády, žiadali slobodu slova a tvorby. Vaculík hovoril o vzťahu občana a moci. Proti tomu vystúpili v diskusii nielen stranícki súdruhovia,

ale aj českí a slovenskí socialistickí spisovatelia - M. Lajčiak a V. Mináč. Slováci dokonca bojkotovali, dezavuovali vystúpenia reformistov tak, že spísali stanovisko českých a slovenských spisovateľov-účastníkov zjazdu (Mihálik, Špitzer, Válek, Mináč, Kostra, Matuška(!), hoci bol vo vystúpení kritický, Rosenbaum, Lustig, Drda, Hanzelka, Lazarová), ktoré prečítal M. Válek, totiž aby sa na zjazde neriešili politické otázky. Slovenský Kultúrny život o zásadnom Vaculíkovom vystúpení napríklad informoval jednou vetou. Na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ v septembri 1967 boli vylúčení z KSČ L. Vaculík, I. Klíma, A.J. Liehm, P. Kohoutovi bola udelená výstraha a proti M. Kunderovi bolo zavedené disciplinárne konanie. V kritikách „netfídneho pojetí svobody“, ktoré nasledovali od spisovateľov Jana Fojtíka, Oldřicha Švestku, Ivana Skálu a Vl. Rumla podporoval týchto zo Slovenska V. Mináč. Najskôr odmietol západnú kritiku, ktorá protestovala proti postihom, potom kritizoval nadväznosť revizionistov na predmnichovskú republiku.¹²

V tejto „inej“ orientácii väzí azda aj následná nespolupráca na spoločnej platforme v rokoch normalizácie a po moskovských protokoloch, najmä v období konsolidácie.

Slovenská otázka ako súčasť odporu

Na Slovensku v 60. rokoch znova, ako už tak často v minulosti, vystupuje problém samostatnosti Slovenska orientovaný nielen na ideologickú hegemoniu ZSSR, ale aj štátnu hegemoniu Čechov v spoločnej ČSSR¹³. České krajiny (Čechy, Morava, Sliezsko) ako historicky dlhodobo samostatný útvar s problémami tohto rázu zápasit' nemuseli. Toto je zásadný rozdiel medzi českým a slovenským hnutím disentu. Zároveň je to aj veľmi komplikovaný a situáciu zahmlievajúci prvok v úsiliach slovenského disentu, nie jednotiaci, ale rozdeľujúci slovenskú spoločnosť na hrane už príznačného nacionalizmu. Časť opozície, všetci, ktorí bez problémov a radi neskôr fungovali na výslni autonómne fungujúcej spoločnosti, sa zdráhali prikloniť sa k samostatnosti. (Táto situácia sa zopakovala ešte raz po roku 1989.) Na druhej strane aktivácia národného povedomia aktivizovala aj staré „fondy“ slovenskoštátových nacionalistov, ktorí v starom duchu nenávisťne a v mene demokracie napádali, povedzme, nielen súčas-

¹² Rychlík, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992, s. 210 a n.

¹³ Lipták, L.: c.d., s. 5 Slovensko v 20. storočí. Bratislava: Kalligram 1998. (pôvodne 1968)

ných komunistov, ale aj bojovníkov za slobodu spod vlády nemeckého fašizmu.

Utváranie „národného frontu“ a jeho pôsobenie podrobne analyzuje L. Lipták s týmto záverom: „Do zápasu o demokraciu v republike priniesli jeho slovenskí účastníci zápal, tvrdohlavosť, ale predovšetkým temperament a nadšenie skutočného nacionálneho a národnooslobodzovacieho zápasu“.¹⁴ Po tom, ako sa sovietske vojská stiahli z ulíc miest do posádok, na program dňa sa znova dostala otázka schválenia ústavného zákona o československej federácii. Po zdĺhavom procese uplatnenia ústavného zákona 143/1968 Sb., ktorý teoreticky menil a dopĺňal ústavu z r. 1960, takže vznikla v podstate nová ústava, bola začiatkom januára 1969 predsedníctvom SNR menovaná prvá slovenská vláda. Dňa 30. januára 1969 sa zišlo Federálne zhromaždenie na svojej prvej schôdzi.¹⁵

Dominik Tatarka sa stáva jedným z popredných vykladačov slovenskej identity, individuálneho umeleckého prejavu súvisiaceho so špecifikami vývinu slovenskej histórie a jej mýtmi.¹⁶ Koncom 60. rokov nadväzuje vo svojich úvahách o slovenskej identite a o umení na svoje state zo začiatku 40. rokov.¹⁷

¹⁴ Tenže, c.d., s. 353

¹⁵ Rychlík, J.: c. d., s. 271 a n.

¹⁶ Tatarka, D.: Proti démonom. Výber statí o literatúre a výtvarníctve. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1968. Výber neobsahuje esej "O uctievaní bohov", ktorá vyšla v "Človek na cestách", Bratislava: Slov. spisovateľ, 1967. Tatarka, D.: Kultúra ako obcovanie. Výber z úvah. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 1996.

Tatarka, D.: O uctievaní bohov. In: Kultúra ako obcovanie. Výber z úvah. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 1996, S. 44. Pôvodne In: Slovenské pohľady, 83, 1967, č.2.

Tatarka, D.: Hovory o kultúre I., In: Kultúra ako obcovanie. Pôvodne In: Matičné čítanie, 2, 1969, c. 7, s. 1 a 4.

Tatarka, D.: Vyznanie sochárom. In: Proti démonom. Výber statí o literatúre a výtvarníctve. Bratislava: Slov. spisovateľ, 1968. Pôvodne In: Kultúrny život, 23, 1968, c. 2, s. 3.

Tatarka, D.: Kultúra ako obcovanie (Úvaha o pohybe národa). In: Kultúra ako obcovanie. Vyber z úvah. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 1996, s. 63. Pôvodne In: Kultúrny život, 23, 1968, c. 31, s. 6-8.

¹⁷ Tatarka, D.: Neznáma tvár. Slovenské pohľady 1940, január, s. 3- 6, O duchovnú orientáciu v slovenskej beletrii. Tamže, s. 211 a n.

Dominik Tatarka a Ludvík Vaculík

Vo svojej životnej amplitúde sa Tatarka znova raz a naposledy nachádza viditeľne na vrchole práve v roku 1968. Výrazne vystúpi proti vstupu vojsk Varšavského paktu, pridá sa k demonštrácii študentov na námestí a študenti ho nesú na rukách ako transparent, ako fakľu, ako symbol. V roku 1969 je ešte vo funkcii šéfredaktora Literárneho života. Oficiálny obrodný proces v rámci KS dáva Tatarkovi všetky pocty až po ocenenie zaslúžilý umelec. Vráti toto štátne ocenenie, upadá do nemilosti, stráca občianske práva, navyše ako prvý zo štyroch Slovákov (M. Kusý a T. Petřivý, neskôr i H. Ponická) podpíše neskôr Chartu 77 a dostáva sa na index. Kým všetci postihnutí sa, ako to už na Slovensku býva, v tichosti postupom času dostávajú zas „do normálu“, to znamená, že získavajú pozície a vplyv, alebo emigrujú, Tatarka ostáva outsiderom. Je nebezpečné, čo sa s ním aj stretať, takže aj najlepší priatelia okrem A. Marenčina, J. Spizera a na sklonku života skupiny okolo J. Budaja a F. Mikloška s ním prerušujú kontakty.¹⁸ „Vnútna emigrácia“ Dominika Tatarku nadobúda existenciu zničujúci charakter. Držia ho zahraničné kontakty, najmä organizovaný český disent, takže mu vychádzajú samizdatové diela Písačky, Sám proti noci (1984), V nečase (1986), Listy do večnosti, Navrávačky (1988). V roku 1986 sa stáva prvým nositeľom Ceny Jaroslava Seiferta, ktorú zriadila Nadácia Charty 77. V roku prelomu k demokracii, v máji 1989 Tatarka všetkými opustený v samote zomiera.

Ako jednoznačne Tatarka v 68. roku proti okupácii, tak vystúpil Lud-

¹⁸ Tatarka píše o svojich najhorších posledných 5 rokoch života: „Přátelé, kromě Alberta (Marenčin, pozn. M.B.) už mi nevolají...“. „Matuška si odemě pujčuje hřeben, češe své krásné šedivé vlasy, řídké. Neboť i on, tak jako Fabry, je svým způsobem zmrzačený: „učesaný“, „řídký“. Takové jsou jeho sebrané spisy. Kromě jiného, marně bych v nich hledal článek věnovaný mi k padesátce.“ (-) „Toulal ses a viděl neučesaného Matušku, který neučesaný existuje už jenom v nepřístupných prohybtech a archivech.“

Češáci sa Matuška je v Tatarckovom sne rovnako ako v tmavom obleku prichádzajúci Alfonz Bednár. Obaja bývalí priatelia sa zjavujú Tatarkovi ako zradcovia spoločne stavaných ideálov slobody. Obaja prijímajú od konsolidátorov? vyznamenania, a tým môžu fungovať. Bednár v spomienkach Tatarku (nie je celkom jasné, či skutočne, či vo sne), sa mu za to príde ospravedlniť.)

Tatarka, D.: Sám proti noci. Edice Arkíř, Karel Jadrný Verlag 1984, s. ???

Situáciu „vnútornej emigrácie“ na Slovensku v rozličnom čase a v rôznych oblastiach spoločenského a kultúrneho života načrtáva štúdia autorky tohoto príspevku: Vnútna emigrácia ako produkt totalitných systémov. In: Paradoxy Pavla Straussa. Bratislava: Petrus 2006, s. 153-168.

vík Vaculík pred tým na 4. zjazde československých spisovateľov s ostrou kritikou vlády, za čo bol vylúčený zo strany a stratil tým všetky publikačné a postupne aj občianske práva. Avšak situácia v Čechách bola celkom iná. Vaculík sa neangažoval osamelo spomedzi literátov ako Tatarka na Slovensku. Disent bol liahňou silných osobností ako Václav Havel, Jiří Gruša, Arnošt Lustig, Pavel Kohout, Josef Škvorecký, Milan Kundera a iní, ktorých spojila angažovanosť v spoločnom proteste. Petr Pithart definuje dve roviny disentu: a/radikálny dissent protestu, to znamená rýchlych reakcií na aktuálne dianie vo forme výziev, ako bolo *Dva tisíce slov* (1968), 10 bodov, petícií, fejtónov, založenie edície Petlice (Vaculík), kde sa v 16 exemplároch prepisovali celé diela atd., b/ dissent reflexie, kde spisovatelia, publicisti, filozofi, sociológovia, teológovia, psychológovia, politológovia a historici analyzovali stav spoločnosti.

Dvatisíce slov možno považovať za prvý vážny atak na pozície vládnej strany. Keďže bol čítaný verejne, publikovaný a bola možnosť pripojiť sa k nemu, znamenal aj značnú politickú silu. Vaculík tu analyzuje mechanizmy moci, s ktorými sa nemožno stotožniť: „Komunistická strana, ktorá mala po válce veľikou dôveru ľudí, postupne ji vymeňovala za úrady, až je dostala všetky a nič iného nemala. Musíme to tak říci a vědět to i komunisté mezi námi, jejichž zklamání nad výsledky je tak velké jako zklamání ostatních. Chybá linie vedení změnila stranu z politické strany a ideového svazku v mocenskou organizaci, jež nabyla velké přitažlivosti pro vládnutí sobce, vyčítavé zbabělce a lidi se špatným svědomím.“

Vaculík formuluje otvorene, prirodzene a nekonvenčne. Jeho jazyk sa nevyznačuje povinnou rétorikou socialistického novinára. Dojímavosť pripomína jednoduchosťou a úprimnosťou čas prvých komunistov. Celý jeho text implikuje neveriteľnú vieru v človeka-komunistu, je to hlas možnej záchranu, hlas návratu k čistej idey a k pôvodným ideálom, hlas vyzývajúci k sebazáchovnej reflexii. Zároveň s vyslovením nádeje je však realista a v podtexte jasne cítiť obavu o existenciu reformistov:

„Pravda tedy nevíteží, pravda prostě zbývá, když se všechno ostatní prošťustruje! Není tudíž důvodu k národní vítězoslávě, je pouze důvod k nové naději. Obracíme se na vás v tomto okamžiku naděje, která je však pořád ohrožena. Trvalo několik měsíců, než mnozí z nás uvěřili, že mohou promluvit, mnozí však nevěří ani teď. Ale promluvili jsme už tak a tolik se odkryli, že svůj úmysl zlidštit tento režim musíme jedinež dokončit. Jinak by odplata starých sil byla krutá.“

V porovnaní postáv českej a slovenskej „vnútornej emigrácie“ je v prípade L. Vaculíka a D. Tatarku splnený základný predpoklad - status

proskribovaného autora, ktorý ostal vo vlastnej zemi a neemigroval do zahraničia. Nemožno teda v tomto prípade priradiť k Vaculíkovi napríklad L. Mňačka. Ide tu predovšetkým o akt odvahy postaviť sa moci zoči-voči vo vlastnej zemi a riskovať existenciu. Toto gesto je pre Tataruku a Vaculíka spoločné. Obidvoch viaže istá až sebazničujúca otvorenosť, vzťah k „prirodzenému svetu“, k tejto základnej entite, ktorá mala a mohla narušiť konvenčné a strnulé spoločensko-politické procesy. V esejách a umeleckých dielach ich spája narácia viazaná na vlastné zážitky, autenticnosť a prirodzená reč.

Rozdiel je evidentný v stavbe textu, ktorý je u Vaculíka pevne logicky a chronologicky vystavaný, kým u Tataruku ide vždy o difúzny, asociatívny text.

Medzi týmito dvoma autormi, ktorí boli osobní priatelia, je však oveľa zásadnejší rozdiel: L. Vaculík pochádza z moravskej dediny, z rodiny presvedčeného komunistu (viazanosť na otca je evidentná v románe Sekyry), vyštudoval v Prahe vysokú politickú školu a bol novinárom socialistického Československa. Jeho gesto slobody, gesto etiky prvotnej idey rovnosti a pozitívnej stavby ľudskej existencie s rovnakými právami pre všetkých a verejným otvoreným rozhodovaním bolo a je gestom zažitým v českom prostredí v husitstve dávno pred etablovaním komunistických ideí. Je to stará špecificky česká tradícia slobody pre všetkých - tradícia permanentne revolučnej existencie.

D. Tataruka pochádza zo slovenskej dediny, zo silno katolíckej rodiny s celoživotnou citovou väzbou na matku. Študuje humanitné predmety v Prahe a v Paríži. Jeho vzťah k socialistickým ideám je naučený, ak nehovoríme o nanútení v päťdesiatych rokoch. Možno to jasne vidieť na okrajovosti tém ako sú ľudské práva či sloboda slova a prejavu viazané na kultúru. Kresťanské pojmy nesmrteľnosť a večnosť tvoria kľúčový inventár jeho úvah o zmysle života i umenia.

O 13 rokov mladší Ludvík Vaculík tvorí popri zjavných rozdieloch pendant k Tatarukovi. Obaja autori sa môžu stretnúť na rovine prepojenia komunistických ideí rovnosti všetkých ľudí s kresťanským univerzalizmom. Obaja sú si však príbuzní typom autora, typom autentického autorského rozprávača, dôrazom na jednu z ústredných tém disentu, ktorou bola téma novej existencie civilizovaného sveta, ktorou bol „prirodzený svet“.

Rok 1968, roky normalizácie a konsolidácie

V roku 1968 sa vo vedomí občanov Československa nezabudnuteľne usadilo povedomie demokracie, ktorú môžu spoluvytvárať. Reformná téza „socializmu s ľudskou tvárou“ sa na dlho stala heslom. Alexander Dubček sa stal národným symbolom. Prelom roku 1967- 1968 považuje Ľ. Lipták za počiatok „novej etapy našich dejín“. Utvorený národný front sa nestaval proti českému národu, ale proti konzervativizmu, neodmietal Prahu, ale centralizmus všeobecne.

Potlačenie reformných snáh vojenskou silou krajín Varšavského paktu, bolo pre obyvateľov Československa dvojnásobným sklamaním: 1. ostatné krajiny sa nepridali, ale poslúžili hegemonnej moci, 2. vlastní občania, pod vplyvom moci cúvli z pozícií na ceste k slobode. Roky normalizácie a konsolidácie znamenali už len rezignáciu slušnosti a „hromadnú vnútornú emigráciu“. Na druhej strane bola táto situácia aj výzvou k zachovaniu si vlastnej „ľudskej tváre“ napriek konsolidácii. Svedomím čias a spájajúcim faktorom sa stali dve horiace ľudské pochodne - študenti Jan Palach (upálil sa 16. 1. 1969 na protest proti postupujúcej normalizácii) a Jan Zajíc (upálil sa o niekoľko dní neskôr). V priebehu nastávajúcich rokov boli pomerne dobre organizovaní enviromentalisti ako aj na zahraničie prepojený slovenský katolícky disent, ktorý vyústil do sviečkovej manifestácie v roku 1988 - tým sa i začala otvorená manifestácia a obroda, boj za demokraciu na Slovensku ešte rok pred „zamatovou revolúciou“¹⁹. Unikátnym a mimoriadne progresívnym vo svojom čase sa javia iniciatívy okolo Echa. Myšlienky M. Zemka zásadne revidujú socialistickú spoločnosť a pripomínajú vo všetkých navrhovaných koordinátoch zmeny, ktoré sa udiali po roku 1989.²⁰

Obdobie konsolidácie bolo poznačené prehĺbenou schizofréniou, atmosférou strachu z všadeprítomnej moci, úplnou „vnútornou emigráciou“ či skutočnou emigráciou do zahraničia. Na Slovensku bola „vnútorná emigrácia“ a disidentské hnutie skôr koncentrované vo výtvarných kruhoch

¹⁹ J. Ch. Korec- po zaistení oficiálnych biskupov v roku 1951 ako tajne vysvätený biskup, väzeň, alebo pod policajným dozorom, navonok manuálne pracujúci robotník, viedol podzemnú katolícku opozíciu, napísal vyše 70 kníh, (Petrom Libom rozčlenené a klasifikované do rôznych skupín v úvode ku Korcovej rozsiahlej personálnej bibliografii z rokov 1948- 2004), ktoré sa šírili prepisovaním, alebo boli vynesené do zahraničia (40 diel vydaných v Ríme, Cambridge, Wroclawe, Viedni). 1962 znova zavretý na 12 rokov za poburovanie mládeže.

²⁰ Zemko, M.: Čo písalo dieťa svojej doby. OS, č. 9-10, 2004, s. 22-25

a v katolíckom podzemí²¹. Iné aktivity v iných profesiách boli buď sporadické a jednorazové, alebo vytrvalé, no osamelé. Odpor voči moci tu nebol organizovaný a inštitucionalizovaný²², tak ako v Čechách.

Rozdiel medzi Čechami a Slovenskom v čase konsolidácie

V Čechách nastúpili pod Husákovým vedením sankcie, voči ktorým sa bolo treba tak či onak postaviť. Postihy intelektuálov boli oveľa výraznejšie. Tým sa vyčírila situácia- mnohí intelektuáli z čias obrodného procesu 60. rokov odišli a žili v zahraničí, vlastne im to bolo „umožnené“ za trisťných podmienok ako v prípade J. Grušu, P. Kohouta, A. Lustiga a i., alebo boli sledovaní doma ako L. Vaculík, V. Havel a i. a zo svojej „emigrácie do svojho sveta – „života v pravde“ organizovali dôležitý odboj s rizikom vypočúvania, väznenia a perzekúcií i podradného občianskeho postavenia

²¹ Pozri k tomu: Strauss, T.: Tri otázky. Od päťdesiatych k osemdesiatym rokom. Bratislava: Pallas 1993, kde autor zachytáva veľmi exemplárne, cez rozličné jednotlivé, avšak symptomatické príklady vnútorný vývinový rytmus napojený na zahraničie.

Tenže: Utajená korešpondencia. Bratislava: Kalligram 1999. Tento pohľad do vnútra procesov ešte prehľbuje.

Strýko, M.: Za vlastný život. Nadácia Slavomíra Stračára v Košiciach: Košice 1996.

Lesňák, R.: Listy z podzemia. Kresťanské samizdaty. 1945- 1989. Bratislava USPO Peter Smolík 1998

Korec, J.Ch.: Kríž vo svetle pravdy. Z korešpondencie J.Ch. Korca (Listy predstaviteľom ČSSR, pôvodne v samizdatoch). Bratislava: Lúč 1991.

Tenže: Od barbarskej noci...I. Bratislava: Lúč 1990. Od Barbarskej noci II – Listy z väznenia (ako samizdat), Od barbarskej noci III. Na slobode. (po r. 1968). Bratislava: Lúč 1993

²² Kusý, M., Šimečka, M.: Veľký brat a veľká sestra. O strate skutočnosti v ideológii reálneho socializmu. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku 2000

Kusý, M.: Eseje. Bratislava: Archa 1991

Šimečka, M.: Obnovenie poriadku. Bratislava: Archa 1990

Jablonický, J.: Samizdat o odboji. Bratislava: Kalligram 2004, Samizdat o odboji 2. Bratislava: Kalligram 2006, Samizdat o disente. Záznamy a písomnosti, 1, 2, 3. Bratislava: Kalligram 2007

Városová, M.: Úvahy v samote. (Ed.: Elena Városová a J. Uher). Bratislava: Tematická skupina 02, 1989

Jeden a všetky životy Mariana Várossa. (Ed.: Kopssová, R., Kusá, J., Münzová, A.) Filozofický ústav SAV. Nadácia Milana Šimečku. Bratislava 1993

bez práce, či adekvátneho pracovného miesta.

Na Slovenku v tejto situácii sankcie neboli celoplošne nastavené ako alternatíva „bud“- alebo“. Okrem M. Šimečku, neskôr J. Kalinu, ktorí boli väznení. Protest proti ich väzneniu, na rozdiel od Čechov, nik nevzniesol. Diferenciácia po previerkach v roku 1970²³ sa stala práve nástrojom na rozbitie jednoty disentu na Slovensku. Na rozdiel od Tatarku, Jablonického, Kusého, Ponickéj, Várossa, Straussa, Zemka, a i. ostatní v tichosti dostali nové nenápadné miesta (v kultúre zachraňovali večný Mináč, Rosenbaum, Šmatlák, Válek). Vtip o percentách disidentov, komunistoch a zvyšku - väčšiny – o otcoch rodín, vznikol z tejto fraškovitej situácie. Tým sa rozbili posledné zvyšky nádeje na spoločný front odporu.

V Čechách bol spoločenský život „paralelnej kultúry“ organizovaný. Od verejných prehlásení, ako bolo *Dva tisíce slov*, cez petície až po edíciu Petlice a inú činnosť, na ktorej sa podieľali mnohí, ale ktorú napriek sledovaniu políciou neúnavne podnecovali L. Vaculík a V. Havel. Situácia pre nich nebola jednoduchá. L. Vaculík v *Českom snáři* píše o tom, ako sa priatelia z bývalých Literáríek stretli napr. na jubileu Sašu Klimenta. Na vydanie zborníka z príspevkov potreboval fotky a Klimentovi synovia mu ich odmietli poskytnúť. Sám Kliment mu to vysvetlil blížiacimi sa skúškami synov. Vaculík k tomu píše: „Pocítil jsem zas to chvění, nepochopitelně a nepřiměřeně přicházející z jakési onemocnělé části mého těla snad. Ani jsem cestou zpátky, Saša mě vzal domů, mluvit nemohl. Po normálním přátelském rozloučení jsem se doma, byl jsem tam naštěstí sám, ze zahánění propracoval ke vzteku: jsou ti jeho kluci snad cennější a vzácnější než moji?“²⁴ Táto príhoda nie je len epizódou. Svedčí o aktivitách napriek tomu, že nebolo ľahké zotrvať v organizovaní odporu a zachovať si slobodu prejavu.

Záver

Okrem slovenského úsilia o samostatnosť, zásadný rozdiel medzi Slovákmi a Čechmi je v čase normalizácie po roku 1968 a neskôr v čase konsolidácie v nositeľoch alternatívnej kultúry a v ich prínose. V Čechách pôsobili sčítaní samovzdelanci a vzdelanci ako V. Havel alebo J. Gruša či L. Vaculík, ktorí boli viac myslitelia, ako umelci. V menšine boli umelci

²³ Presnú štatistiku ako i rozdiely výsledkov čistiek v Českej republike a na Slovensku pozri bližšie v kapitole Rozdíl při průběhu čistek v ČR a SR. In: Rychlík, J.: c.d., s. 280-282

²⁴ Vaculík, L.: *Český snář*. Atlantis: Brno 1990, s. 39

ako M. Knížák. Na Slovensku to boli naopak najmä umelci a potom akademici v rozličných odboroch, v ktorých ostali väčšinou uzavretí, izolovane v samizdatoch publikovali výsledky svojich slobodných analýz koncom 60. rokov a neskôr sa krátkodobo stretávali ako T. Strauss, M. Kusý, J. Jablonický, M. Zemko a i. a v nasledujúcich rokoch izolovane protestovali. Výnimku tvoria v čase pred rokom 1968 pod oficiálnou hlavičkou socialistickej inštitúcie organizované a v čase konsolidácie tajné diskusné spoločenstvá²⁵.

Pri tomto členení máme v Čechách na mysli Havlove listy, ktorými považoval za nevyhnutné reagovať na aktuálne dianie (napr. A. Dubčekovi), eseje, v ktorých sa uvažuje, divadelné hry, ktoré nie sú shakespearovsky divadelné, ale sú úvahové - brechtovské, v ktorých ide o „nedivadelnú“ konštrukciu istej idey.

Máme na mysli Patočkovu či Machovcovu dielo, Vaculíkove state, politicko-sociologické analýzy súčasného stavu (2000 slov), alebo reflexie stavu po roku 1969 (10 bodov), jeho „romány“ a prvý román Sekyra uznaný kritikou za umelecké dielo, napísaný v neskoršom veku, túto autentickú reflexiu vývinu jednej komunistickej rodiny v dvoch generáciách.

Na druhej strane sú Tatarkove úvahy cez poviedkovú tvorbu na začiatku, jeho teoretické esteticko- sociologické úvahy smerujúce ku genéze a histórii národa, jeho eseje evidujúce vlastný „prírodo a zemepis“ a autentické zápisky, ktoré ostali vo funkcii umeleckého diela ako svedka.

V podstate všetky prejavy alternatívnej kultúry na Slovensku, okrem M. Kusého, T. Straussa, majú viac charakter umeleckého aktu, ako teórie a stratégie umeleckého či politického smerovania. Sú teda pôdou na interpretácie a vytváranie stratégií, ale nie sú teoretické, pretože pramena a ostávajú v umeleckom akte, ktorý mal svoju funkciu a dopad, ale nebol následne priamo použiteľný ako myšlienkový fond. Funkcia akčného umenia, ktoré vzniklo práve v 60. rokoch a gradovalo v nasadení vlastnej osoby, body art (J. Budaj, D. Archleb a i.) v 70. rokoch, teda celá silná garni-

²⁵ Skupina: do vstupu vojsk v budove Socialistickej akadémie na rohu Štúrovej a Grösslingovej ulice v Bratislave. Koncepciu a zoznam účastníkov tvorili v súkromí u Z. Jesenskej T. Strauss, Z. Jesenská, M. Dzvonič. Následne sa na diskusiách zúčastňovala red. Kultúrneho života a Smeny, Ekonomický ústav SAV (E. Löbl, P. Hoffmann, I. Okáli a i.), hudobníci (I. Zelienska, R. Berger a i.), ďalej (M. Kusý, P. Števček, M. Zemko, J. Čomaj, K. Földváry, A. Hykisch, D. Tatarka, Eduard Frisch). U posledného sa stretávali niektorí členovia skupiny aj po vstupe vojsk. Alebo skupiny ako M. Városov, J. Uher, J. Strinka, A. Kopeček a i. Tieto však mali viac-menej súkromný ráz.

túra slovenských alternatívnych umelcov (J. Koller, A. Mlynarčík, J. Jan-
kovič a i.) a vo vypätom revolučnom geste v roku 1968 najmä sám Tatar-
ka, tu nadobúda nesmierny význam pre zaangažovanie más, prebudenie
ich citenia a spolupatričnosti, či chuti pridať sa k slobodnému prejavu. Po-
hyb odporu proti moci sa na Slovensku udial v znaku alternatívneho ume-
nia, vo vizualizácii myšlienky v neoficiálnom výtvarnom umení. Ono je
významovo silnejšie a pôsobivejšie ako len písané slovo. Takto zameraný
bol a je v Čechách Milan Knížák. O tomto rozdiely svedčí aj známa názo-
rová a vkusová diskrepancia medzi M. Knížákom a V. Havlom. Na
Slovensku ostalo však umelecké gesto bez interpretačného pokračovania,
ktoré by do slov uchopilo podstatu a podnet umeleckého aktu, komentova-
lo ho ako podnet, spoločenskopolitický čin.

*Funkcia a význam umenia v procese alternatívnej existencie v období
šesťdesiatych rokov a konsolidácie , ako ho evidujeme na Slovensku, v
Čechách čiastočne chýba. Filozofické, angažované a strategické mys-
lenie o skutočnosti ako ho evidujeme v Čechách zas čiastočne chýba
Slovensku.*

